

ВПЛИВ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЧИННИКІВ НА ФОРМУВАННЯ ОЙКОНІМІЙ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена дослідженню впливу суспільно-політичних чинників на формування і розвиток ойконімії Тернопільської області в другій половині ХХ ст. У статті розглядаються ойконіми регіону, які зафіксовані в адміністративно-територіальних довідниках УРСР другої половини минулого століття. Простежується динаміка перейменувань, спричинена соціально-історичними умовами, що пропагувалися й виконувалися радянською владою. Крізь соціолінгвістичну призму здійснюється аналіз номінацій ойконімів Тернопільської області. Йдеться про доцільність повернення давніх назв поселенням, що були перейменовані в минулому столітті, про правомірність таких перейменувань, про номінацію багатьох населених пунктів Тернопільщини, яка нерідко відбувалася без врахування історичних традицій, норм та правил української літературної мови.

Ключові слова: ойконім, ойконімія, соціолінгвістика.

Шульган О.В. Влияние общественно-политических факторов на формирование ойконимии Тернопольской области во второй половине ХХ в.: социолингвистический аспект. Статья посвящена исследованию влияния общественно-политических факторов на формирование и развитие ойконимии Тернопольской области во второй половине ХХ в. В статье рассматриваются ойконимы региона, которые зафиксированы в административно-территориальных справочниках СССР второй половины прошлого века. Прослеживается динамика переименований, вызванная социально-историческими условиями, которые пропагандировались и выполнялись советской властью. Сквозь социолингвистические призму осуществляется анализ номинаций ойконимов Тернопольской области. Речь идет о целесообразности возвращения древних названий поселением, которые были переименованы в прошлом веке, о правомерности таких переименований, о номинации многих населенных пунктов Тернопольской области, которая нередко происходила без учета исторических традиций, норм и правил украинского литературного языка.

Ключевые слова: ойконим, ойконимия, социолингвистика.

Shulhan O.V. The influence of social and political factors over Ternopil region oikonymy formation in the second half of the XXth century: sociolinguistic aspect. The article is dedicated to the influence of social and political factors of the formation and development of the oikonymy system of Ternopil region in the second half of XXth century. The article deals with the oikonyms of the region, which are attested in the administrative and territorial references of Ukrainian Soviet Socialistic Republic of the second half of the last century. The dynamics of the nomination caused by social and historical conditions propagandized and accomplished by the Soviet authorities is tracked. The analysis of the nomination of the Ternopil region oikonyms is performed in the light of the sociolinguistics. The aspects expediency of the return of the ancient names is discussed, as well as the rightfulness of such renominations and nomination of Ternopil region settlements, which often occur with the violation of the historic traditions, norms and rules of the Ukrainian literary language are highlighted.

Keywords: oikonom, oikonimy, sociolinguistics.

Становлення ойконімікону Тернопільщини має тривалу історію, тісно пов'язану із соціально-політичними, економічними, правовими чинниками, суспільним та культурним життям етносу тощо.

Уплив соціального фактора проявляється в різних сферах, зокрема в питаннях національного, державного і культурного будівництва країни, адміністративно-територіального устрою держави, мовної політики, уключаючи й ойконімію. Саме соціолінгвістика вивчає проблеми, пов'язані із соціальною природою мови, її суспільними функціями, механізмом впливу соціальних чинників на мову і роллю мови в житті суспільства.

Питання соціолінгвістики найчастіше розглядаються в контексті загальних проблем мовної політики та мовної ситуації. Фундаментальні праці з цих питань у вітчизняному мовознавстві належать О. Ткаченкові, Б. Ажнюкові, Ю. Жлуктенкові, Л. Лазаренкові, О. Сербенській, Л. Масенко, Ю. Прадіду, В. Русанівському, Л. Ставицькій, О. Тараненкові, Н. Шовгуну, Н. Шумаровій, Т. Кузнецовій та ін. Разом із тим, у спеціальній фаховій лінгвістичній літературі приділяється недостатньо уваги дослідженню ономастики України в соціолінгвістичному аспекті, зокрема дослідженню ойконімії окремих регіонів нашої країни. Особливий інтерес викликає дослідження номінацій населених пунктів Тернопільської області крізь призму соціолінгвістичних надбань сучасної лінгвістичної науки, теоретичне і практичне осмислення яких зумовлює актуальність пропонованого наукового дослідження.

Мета статті – здійснити аналіз назв населених пунктів Тернопільщини в другій половині ХХ ст., дослідити вплив різного роду соціальних чинників на нормування системи назв поселень відповідно до вимог тодішньої ідеології.

Використовуючи дані довідників адміністративно-територіального поділу УРСР та Тернопільської області, спробуємо встановити вплив суспільно-політичних чинників на формування і розвиток ойконімії названого регіону. Основну увагу звернено на кількісні та якісні зміни, що відбулися в ойконімії Тернопільської області в 40–90-х рр. ХХ ст. Ідеться передусім про численні перейменування, об'єднання невеликих населених пунктів з більшими, ліквідацію хуторів тощо.

Становлення ойконімікону Тернопільщини, як і будь-якого іншого регіону України, має тривалу історію. Численні поселення Тернопільської області в другій половині ХХ ст. зазнали перейменувань, а окремі з них – і неодноразових. Правильно відновити весь ланцюжок змін, що стосуються конкретних назв населених пунктів, не завжди легко, а часом уже й неможливо [2: 37].

Ойконімія Тернопільщини, як і інших регіонів України, за роки радянської влади зазнала суттєвих змін. За даними довідника Адміністративно-територіального поділу України станом на 1 вересня 1946 р. [10] в області було перейменовано 83 поселення. Результатом здійснених перейменувань стали такі зміни:

1) вилучення шляхом перейменування назв поселень, що містили у своїй основі неправославні імена, та заміну їх українськими відантропоніміями чи відапелятивними назвами: *Альбінівка* змінено на *Кліщинівка*, *Бернадівка* – на *Лощинівка*, *Вінцентівка* – на *Вікентіївка*, *Елеонорівка* – на *Оленівка*, *Ізабела* – на *Рідколісся*, *Людвиківка* – на *Дворіччя*, *Марцинівка* – на

Мартинівка, Маціївка — на *Матвіївка, Людвигське Поле* — на *Польовий, Тудорів* — на *Федорівка, Юзефівка* — на *Йосипівка, Янів* — на *Іванівка, Янівка* — на *Іванівка, Янівська Долина* — на *Долина, Янківці* — на *Іванківці* та ін. [10];

2) вилучення з офіційного вжитку ряду іншомовних назв поселень, переважно польського звучання: *Бонзолі* перейменовано на *Зоряний, Вичулки* — на *Гончарівка, Вулька* — на *Волиця, Двожиська* — на *Подвірний, Крулевський Міст* — на *Бережецький Міст, Малі Фільварки* — на *Підлісне, Трембовля* — на *Теребовля, Фільварки* — на *Підгороднє, Хорсо* — на *Червоний* та ін. [10];

3) усунення з ойконімії Тернопільщини назв населених пунктів, які несли в собі певне негативне асоціативне забарвлення: *Бліх* > *Буданівка, Дрищів* > *Надрічне, Свинюхи* > *Очеретне, Свинюхи Малі* > *Міжлісне* та ін. [10];

4) вилучення назв поселень, етимони яких асоціювалися з церквою: *Різдваїни* > *Світанок, Трійця* > *Зоряне, Божиків* > *Привітне, Монастирок* > *Міжгір'я* та ін. [10];

5) змінено місце атрибута з постпозиції на препозицію у складених назвах згідно з нормами української мови: *Глибочек Великий* > *Великий Глибочок, Горянка Мала* > *Мала Горянка, Івачів Горішній* > *Верхній Іванів, Івачів Долинний* > *Нижній Іванів, Кривче Долішне* > *Нижнє Кривче* та ін. [10].

Л. Масенко зазначає, що дослідження мовних процесів, що відбувалися в СРСР, передбачає аналіз як зовнішніх аспектів побутування національних мов у союзних республіках, так і внутрішньомовних явищ, спричинених мовно-культурною політикою радянського керівництва [3: 13]. Тоталітарна політика радянської влади прагнула надовго «вкоренитися» в Україні, в її культурі та суспільному житті.

Варто зауважити, що в 40–90-х рр. минулого століття перейменування населених пунктів Тернопільщини та й загалом по всій території України здійснювалося не відповідними спеціалістами, а партійними радянськими функціонерами, яким було доручено «прибрати» з ойконімії суто українське, національне, релігійне і патріотичне.

Чимало поселень, переважно хуторів, протягом 50-х рр. XX ст. із різних причин (ліквідація назв через приєднання дрібних поселень (хуторів, сіл) до більших (сіл, селищ, міст), через ліквідацію іменованих ними об'єктів тощо) були вилучені з офіційного вжитку і безслідно зникли або ж з розряду ойконімів перейшли в розряд мікротопонімів, тобто стали назвами частин населених пунктів, полів, ланів, пасовиськ тощо, а бо ж у розряд віконімів та урбанонімів. Більша частина цих номінацій (майже 80 %) були питомо українськими назвами, що з давніх віків належали хуторам та селам Тернопільської області. Наприкінці 50-х рр. XX ст., Тернопільщина втратила такі назви поселень (приблизно 550 назв): *Анастасівка, Бабії, Баришка, Більські Чагарі, Бобрівці, Борухи (2 поселення), Вага-Онищівка, Велика Андруга, Вірля (2), Вполе, Гировиця, Грицайка, Гуменці, Демівка, Добромишль, Драбове, Драгоманівка, Дубківці, Дуляби, Жежава, Жмихів, Жорниска, За Гостинцем, Загребелля, Захристя, Звіголь, Козигора, Колисандрівка, Коршенки (2), Курахова, Люлинці, Мазепівка, Малі Голгочі, Підкамінчик, Поріччя, Скид, Скленичина, Терребіж* та ін. [1].

Таким чином, із середини 1940-х до кінця 1980-х рр. в області відбувався процес зменшення кількості населених пунктів. Якщо в 1946 р. їх нараховувалося 1704, то в 1958 р. – уже 1056, в 1967 р. – 977, в 1979 р. – 978, 1983 р. – 993, а в 1987 р. – 974 [1; 6; 7; 8; 9; 10] (див. рис. 1).

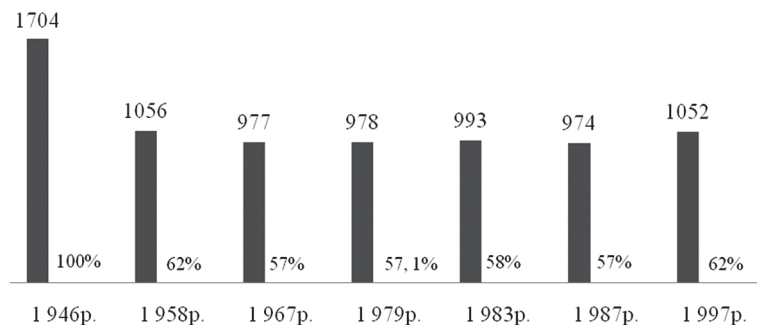

Рис. 1. Кількісне співвідношення населених пунктів Тернопільської області протягом 1946–1997 рр.

Скорочення йшло головним чином через об'єднання маленьких сіл і хуторів з іншими селами або включення їх у смугу міст чи селищ міського типу. Протягом 1946–1997 рр. в області припинили своє існування 652 населені пункти внаслідок переселення жителів, що було переважно результатом волюнтаристської політики ліквідації так званих «безперспективних сіл». Отже, об'єднання населених пунктів і переселення жителів не завжди були доцільними й виправданими, а інколи й примусовими, а тому перейменування й об'єднання поселень у більшості своїй були невдалими.

Після проголошення державної незалежності України 24 серпня 1991 р. в області були здійснені заходи з метою вдосконалення адміністративно-територіального поділу, приведення його у відповідність з проблемами сучасності, традиціями минулого та інтересами жителів Тернопільщини. Відновлено діяльність багатьох сільських Рад народних депутатів, чимало сіл повернули собі давні історичні назви, на карті області з'явилися нові населені пункти, що раніше були вилучені з обліку внаслідок непродуманих дій попередньої влади. Указані заходи стали можливими в результаті утвердження демократії в нашій державі, що є одним із проявів зростання ролі місцевого самоврядування і забезпечення конституційних прав громадян України [8: 235–236].

Прикладом таких заходів є те, що на офіційному веб-порталі Верховної Ради України [11] був опублікований алфавітний покажчик нових і старих найменувань населених пунктів України, які були перейменовані з 01.01.1986 р. (період СРСР) по 01.02.2013 р. (період незалежної України). У списку таких перейменувань названо і 40 населених пунктів Тернопільської області, яким повернено первісні давні назви, серед яких: *Барвінкове* > *Низьколизини*, *Богданівка* > *Синьків*, *Валигори* > *Валігури*, *Вересневе* > *Босири*,

*Весняне > Ангелівка, Верхній Іванів > Івачів Горішній, Вишневе > Татаринці, Гніздичка > Шляхтинці, Дружба > Трибухівці, Дубенки > Дубенка, Жовтневе > Кобиловолоки, Кімнатка > Кімната, Коралівка > Королівка, Костильники > Костильники, Лісове > Бертники, Лощинівка > Бернадівка, Малинівка > Вигода, Нижній Іванів > Івачів Долішній, Охрімівці > Охримівці, Підгірське > Угорськ, Рудка > Цигани, Яблунівка > Язловець та ін. [11]. Проте не всі назви було повернуто населеним пунктам області. Більша частина назв хуторів, сіл, селищ і міст залишилася без змін. Переважна більшість штучних і питомих радянських назв, типу *Барвінкове, Весняне, Красне, Комсомольське, Лісове, Першотравневе, Привітне* тощо, була замінена на первісні назви населених пунктів області.*

Для того, щоб об'єктивно говорити про зміни в назві будь-якого населеного пункту, слід проаналізувати, якою ця назва була в писемних джерелах попередніх років чи століть. Наприклад, село *Ангелівка* Заліщицького району було перейменовано на *Весняне* на початку 50-х рр. XX ст. Перша згадка про с. Ангелівка датується 1810 р. Це село було названо на честь Ангеліни Лянцкоронської із роду Слонецьких [4: 36]. Радянська влада в другій половині XX ст. масово вилучала подібні назви у зв'язку із національною і соціальною приналежністю їх засновників. А в 1990 р. цьому населеному пункту повернуто його первісну назву. Давнє село *Кобиловолоки* Тербовлянського району протягом 1964-1989 рр. носило назву *Жовтневе*. Перша згадка про це село датується 20.06.1457 р. [5: 103]. На початку 90-х рр. селу була повернена його попередня давня назва, тому що люди не могли змиритися зі зміною назви і прагнули зберегти свої вікові цінності.

Так звана «радянськість» та ідеологічність Комуністичної партії також була вилучена з інших назв уже в часи незалежності України, і деяким населеним пунктам Тернопільської області було повернено їх попередні номінації: *Буданівка > Білх, Комсомольське > Гадинківці, Комунарівка > Дзвиняча, Комунарка > Бзовиця, Переможне > Мишанець, Першотравневе > Вербів, Підареве > Ангелівка, Славне > Слобідка, Трудолюбівка > Швейків, Червоне > Лядське, Червоногради > Голігради та ін. [11].*

Також на офіційному веб-порталі Верховної Ради України міститься інформація і про те, що протягом 1988-1992 рр. лише три населених пункти Тернопільщини, *Левентова, Пронятин, Ямне*, було приєднано і включено в смугу інших населених пунктів [11]. Така мала кількість населених пунктів указує на те, що наприкінці минулого століття завершувалося формування ойконімії Тернопільщини, а повернення попередніх назв хуторам, селам, селищам і містам яскраво підкреслює прояви національної свідомості громадян України.

На сьогодні інститут адміністративно-територіального устрою України, зокрема номінація населених пунктів і їх нормативне перейменування, попри об'єктивність свого існування, не отримав належного позитивного закріплення у сфері чинного конституційного законодавства. У зв'язку з цим номінації хуторів, сіл, селищ і міст не тільки Тернопільщини, а й усієї України, поки не здобули відповідної об'єктивації в мовних нормах, не

розкрили свого повного регулятивного потенціалу. Водночас, на нашу думку, адміністративно-територіальну реформу в Україні стосовно перейменувань населених пунктів необхідно розпочинати з глибинного переосмислення, новачії чинних та формування нових дієвих принципів соціолінгвістики у сфері адміністративно-територіального устрою України.

Сьогодні соціолінгвістичний аспект дослідження формування ойконімії України перебуває на етапі розвитку, проте прагне свого утвердження з метою здійснення адміністративно-територіальної реформи щодо «очищення» номінацій населених пунктів, задоволення публічного інтересу та потреби громадян у створенні самодостатньої, суверенної, демократичної, соціальної та правової держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Адміністративно-територіальний** поділ Тернопільської області. На 1 жовтня 1958 р. – Тернопіль: Облвидав, 1959. – 69 с. 2. **Карпенко О.П.** Старожитності Житомирщини XV – XVI ст. (на матеріалі ойконімії) / О.П. Карпенко // Мовознавство. – 2010 – № 1. – С. 37– 44. 3. **Масенко Л.Т.** Мовна політика в УРСР: історія лінгвоциду / Л.Т. Масенко // Урок української. – 2005. – № 9–10. – С. 13–19. 4. **Тернопільський** енциклопедичний словник: В 4 т. – Т. I. / Передм. Г. Яворського. – Тернопіль: Збруч, 2004. – 696 с. 5. **Тернопільський** енциклопедичний словник: В 4 т. – Т. II. / Передм. Г. Яворського. – Тернопіль: Збруч, 2005. – 708 с. 6. **Тернопільська** область. Адміністративно-територіальний поділ станом на 1 січня 1983 р. – Львів: Каменяр, 1983. – 119 с. 7. **Тернопільська** область. Адміністративно-територіальний поділ на 1 квітня 1967 р. – Тернопіль, 1967. – 142 с. 8. **Тернопільська** область: адміністративно-територіальний устрій станом на 1 червня 1997 р. / Упоряд. М.В. Дудар. – Тернопіль, 1997. – 236 с. 9. **Украинская ССР.** Административно-территориальное деление. На 1 января 1979 года. – К.: Главная редакция УСЭ, 1979. – 512 с. 10. **Українська РСР.** Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – К., 1946. – 1084 с. 11. Адміністративно-територіальний устрій областей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html>.